

SUFİ ANTROPOLOGIYASI VA ZAMONAVIY PEDAGOGİK HUMANIZM: UMUMIY METODOLOGİK ASOSLAR.

Xoshimov Nuriddin Mamadaliyevich

tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17512616>

Annotatsiya. Ushbu tezisda sufi tafakkurida shakllangan inson haqidagi tasavvurlar – ya’ni insonning ilohiy manbadan kelib chiqqanligi, uning ruhiy-poklanish imkoniyati cheklanmaganligi, qalb markaziy aksiologik mezon sifatida talqin etilishi va inson kamolotining ijtimoiy xizmat bilan yakun topishi – zamonaviy pedagogik humanizm konsepsiyalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Sufi antropologiyasi insonni “ichki imkoniyatlari uyg’otilishi kerak bo’lgan mavjudot” sifatida ko’rsa, humanistik pedagogika ham shaxsni o’zini ro’yobga chiqarish salohiyatiga ega bo’lgan, erkinlik, hurmat va dialog orqali kamol topadigan subyekt sifatida talqin etadi. Tadqiqotda matnshunoslik, aksiologik tahlil va konseptual rekonstruksiya metodlari asosida ikki an’ananing ontologik (inson tabiati haqidagi), gnoseologik (bilish usullari haqidagi) va aksiologik (qadriyatlar iyerarxiyasi haqidagi) umumiyliklari yoritiladi. Xulosada sufi antropologiyasining zamonaviy ta’limni insonparvarlashtirish, dars muhitida hurmat va xizmat tamoyillarini kuchaytirish hamda o’qituvchining yo’lboshlovchi rolini asoslashdagi metodologik salohiyati ko’rsatib beriladi.

Kalit so’zlar: sufi antropologiyasi, pedagogik humanizm, komil inson, shaxsga yo’naltirilganlik, ruhiy-poklanish, dialog, insonparvar ta’lim.

Pedagogika nazariyasida so’nggi o’n yilliklarda “insonparvarlashtirish”, “shaxsga yo’naltirilganlik”, “dialogik ta’lim” va “o’zini ro’yobga chiqarish” kabi tushunchalar ta’limning maqsad va mazmunini qayta belgilab bera boshladi. Bu jarayonning g’arbiy falsafiy ildizlari Dewey, Rogers, Maslow, Freire kabi tadqiqotchilar asarlarida ko’rinadi. Ular ta’limni buyruqbozlik va ma’lumot to’plashga yo’naltirilgan tizimdan insonning ichki ehtiyojlari, tajribasi, qadriyatlari va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantiruvchi tizimga aylantirishni taklif qildilar. Shu bilan birga, Sharq ma’naviy tafakkurining muhim tarmog’i bo’lgan tasavvuf ham ta’lim va tarbiyaga aynan shunday nuqtai nazardan qaraydi: insonni ilohiy manbaga bog’langan, qalbi bilan haqiqatni his eta oladigan, muhabbat va xizmat orqali o’zini topadigan mavjudot sifatida ko’radi. Demak, sharqona sufi antropologiyasi bilan g’arbona pedagogik humanizm o’rtasida tarixiy, madaniy va til farqlariga qaramay, umumiy metodologik poydevor mavjud. Mazkur tadqiqot ana shu umumiyliklarni tizimli ko’rsatish orqali mahalliy ta’limni ma’naviy an’anaga tayangan holda insonparvarlashtirish yo’llarini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot materiali sifatida tasavvufning klassik manbalari – al-G’azzoliyning “Ihyo’ ulum ad-din”, Qushayriyning “Risolası”, Jaloliddin Rumiy “Masnaviy”si, Naqshbandiya ta’limotiga doir risolalar va Markaziy Osiyo sufiylik merosi haqidagi tadqiqotlar tanlandi. Bular orqali sufi antropologiyasining asosiy g’oyalari – insonning ruhiy-fitraviy pokligi, nafsni tarbiya qilish zarurati, muhabbat va xizmat orqali kamolga yetish, murshid–murid munosabatining tarbiyaviy mohiyati – ajratib olindi. Boshqa tomondan, zamonaviy pedagogik humanizm bo’yicha C. Rogersning shaxsga yo’naltirilgan ta’lim konsepsiyasi, A. Maslowning o’zini aktualizatsiya qilish nazariyasi, J. Deweyning tajribaga asoslangan demokratik ta’lim haqidagi qarashlari hamda hozirgi ijtimoiy-emotsional ta’lim konsepsiyalari tahlil qilindi. Metod sifatida qiyosiy-tahliliy yondashuv orqali ikki an’ananing “inson qanday mavjudot?”, “ta’lim nimaga xizmat qilishi kerak?” va “o’qituvchi kim?” kabi asosiy savollarga bergan javoblari qiyoslandi. Aksiologik tahlil usuli orqali qadriyatlar iyerarxiyasi aniqlanib, pedagogik kontekstdagi talqini ko’rsatildi. Konseptual

rekonstruksiya esa sufiylikdagi ruhiy kamolot modeli zamonaviy pedagogik terminlar orqali qayta ifoda etildi.

Sufi antropologiyasi markazida “insonga xos bo‘lgan asl martaba” g‘oyasi turadi. Tasavvufda inson “ahsani taqvim” darajasida yaratilgan, lekin bu martabaning dunyoda ro‘yobga chiqishi nafsni tarbiya qilish, qalbni poklash, ruhiy hushyorlikni mustahkamlash va nihoyat boshqalarga xizmatda bo‘lish orqali sodir bo‘lishi ta’kidlanadi. Boshqacha aytganda, inson imkoniyat sifatida komildir, ammo real hayotda komillikni bosqichma-bosqich qo‘lga kiritadi. Gumanistik pedagogika ham shaxsni aynan shunday baholaydi: har bir o‘quvchi o‘z-o‘zini rivojlantirishga layoqatli, unga qulay psixologik muhit, hurmatli munosabat va erkin ifoda imkoniyati berilsa, u o‘z ichki resurslarini ishga sola oladi. Rogersning “shartsiz qabul qilish”, “empatik tinglash”, “kongruentlik” tamoyillari murshid–murid munosabatida ko‘rinadigan mehribon, ammo talabchan, insonni shaxs sifatida tan oluvchi ruhiy yo‘lboshlovchilik vazifasi bilan uyg‘unlashadi. Demak, har ikkala an‘ana ham insonni tayyor “to‘ldirilishi kerak bo‘lgan” idish sifatida emas, balki ichidan o‘sovchi, ma’no izlovchi, tajribasi orqali o‘zini topuvchi mavjudot sifatida talqin etadi.

Sufi antropologiyasi inson tabiatini faqat aqliy va biologik qatlamlar bilan cheklamaydi. U insonni qalbg ega, qalb esa Haqiqatni his etishga, go‘zallikni sevishga, yaxshilikni tanlashga qodir markaz sifatida ko‘radi. Pedagogik humanizm ham affektiv, ijtimoiy va emotsional sohalar bilim olishdan kam bo‘lmagan darajada muhim deb qaraladi. Shuning uchun ham zamonaviy ta’lim o‘quv rejalariga ijtimoiy-emotsional o‘rganish, muloqot madaniyati, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish, o‘zini anglash modullarini kiritmoqda. Sufi merosida esa bu fazilatlar ma’naviy jihatdan “hilm”, “sabr”, “rahm”, “adab” kabi kategoriyalar bilan ifodalanadi va ular faqat bilish emas, balki yashash usuli sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, sufi antropologiyasi ta’limni insonning butun mavjudotini rivojlantirishga xizmat qildirish g‘oyasini tarixan ancha oldin shakllantirgan.

Zamonaviy pedagogik humanizm ta’limni zo‘ravonliksiz, hurmatga asoslangan, o‘quvchi tajribasini qadrlaydigan muloqot shakli sifatida ko‘radi. Tasavvufda ham suhbat, ya’ni ma’noli va dilga yo‘naltirilgan muloqot asosiy tarbiyaviy vosita bo‘lgan. Murshid suhbat orqali muridning ichki holatini uyg‘otgan, savollar orqali tafakkurini ochgan, unga buyruq bermasdan yo‘l ko‘rsatgan. Bugungi didaktikada “o‘qituvchi – fasilitator” roli aynan shuni anglatadi: o‘qituvchi bilimni biryoqlama uzatuvchi emas, balki shaxsiy o‘sish uchun sharoit yaratadigan, o‘quvchi savoliga jiddiy qaraydigan, uning hislarini haq deb tan oladigan shaxsdir. Bu o‘rinda metodologik umumiylik yaqqol: har ikkisi ham bilimdan avval munosabatni, buyruqdan avval hurmatni, tashqi nazoratdan avval ichki mas’uliyatni qo‘yadi.

Sufi antropologiyasining yana bir muhim jihati – kamolotning ijtimoiy yo‘naltirilganligidir. “Xalqqa xizmat Haqqa xizmat” degan qoida komillikni yakka tartibdagi ruhiy tajriba emas, balki jamiyatga foyda beruvchi faoliyat bilan yakunlaydi. Humanistik pedagogikada ham o‘quvchining ijtimoiy mas’uliyatini kuchaytirish, fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish, hamkorlik va empatiyani tarbiyalash asosiy yo‘nalishlardan biri sanaladi. Demak, ta’limni insonparvarlashtirish faqat o‘quvchini “baxtli” qilish emas, balki uni boshqalarning baxti uchun ham harakat qiladigan shaxsga aylantirishdir. Sufi paradigmasi aynan shu o‘tishni – ichki komillikdan tashqi xizmatga o‘tishni – asoslaydi.

Metodologik jihatdan ikki an’anani bog‘lovchi omil – bu insonning cheksiz rivojlanishiga bo‘lgan ishonchdir. Tasavvuf insonni “yo‘ldagi” mavjudot deb ta’riflaydi; humanistik pedagogika ham shaxsni doimiy o‘sish, qayta qurish, refleksiya va tajriba orqali boyib boruvchi ochiq tizim sifatida ko‘radi. Bu yondashuv ta’limni yopiq, faqat natija bo‘yicha baholanadigan tizimdan ochiq,

jarayon va munosabatni qadrlaydigan tizimga aylantirishga ilmiy asos beradi. Shuningdek, o'qituvchining ham o'rganishda davom etuvchi, refleksiv, o'zini tarbiyalovchi shaxs sifatida ko'rilishi sufi an'anasidagi "pir ham tarbiyada davom etuvchi inson" g'oyasi bilan bog'lanadi.

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, sufi antropologiyasi va zamonaviy pedagogik humanizm insonni faqat bilish subyekti yoki ishlab chiqarish resursi sifatida emas, balki ma'naviy, emotsional va ijtimoiy jihatdan murakkab mavjudot sifatida talqin etishda yaqinlashadi. Har ikkala yondashuv shaxsning ichki imkoniyatlariga ishonish, ta'limni hurmat va dialogga tayash, o'qituvchini yo'l boshlovchi va ruhiy qo'llab-quvvatlovchi sifatida ko'rish, ta'lim natijasini esa ijtimoiy mas'uliyat va xizmatda namoyon bo'lishi bilan o'lchashni taklif etadi. Shuning uchun sufi antropologiyasi mahalliy ta'lim tizimini insonparvarlashtirish, shaxsga yo'naltirilganlikni milliy ma'naviy manbalar bilan mustahkamlash, o'qituvchi va o'quvchi munosabatini avtoritardan hamkorlikka o'tkazish uchun mustahkam metodologik asos bo'la oladi. Bunday integratsiya diniy-ma'naviy majburiylik sifatida emas, balki milliy madaniyatga tayangan, ixtiyoriylik va hurmatga asoslangan pedagogik paradigma sifatida talqin etilgandagina ta'lim muhitini boyitadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Абу Ҳомид ал-Ғаззолий. Ихё' улум ад-дин. – Қоҳира: Дар ал-фикр, 2004. – 4 т.
2. Қушайрий Абу'л-Қосим. Рисола ат-тасаввуф. – Бейрут: Дар ал-кутуб ал-илмия, 2002. – 432 с.
3. Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий. – Техрон: Интишорот, 2003. – 756 б.
4. Баҳоуддин Нақшбанд. Рисолалар. – Тошкент: Фан, 1993. – 186 б.
5. Rogers C. On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 1961. – 420 p.
6. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1954. – 326 p.
7. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
8. Elias M., Zins J. Social and Emotional Learning. – Alexandria, VA: ASCD, 1997. – 179 p.
9. Назаров Қ. Миллий маънавият ва тарбия. – Тошкент: Ўқитувчи, 2015. – 208 б.
10. Юнусова М. Тасаввуф ва тарбия масалалари. – Тошкент: Маънавият, 2007. – 156 б.